

Nyelvi erőszak, mint a kulákpolitika eszköze a Rákosi-diktatúrában¹

1. Problémafelvetés

Dolgozatomban a nyelvi erőszak egy aspektusát, az ellenségkép megalkotásának folyamatát vizsgálom. Kutatásom kontextusát a Rákosi-diktatúra kulákkellenes politikája adja, figyelmem a *kulák*² fogalom Győr-Sopron megyei sajtópropagandában megrajzolódó interpretációjára koncentrál. Forrásanyagomat a *Győr-Sopron Megyei Hírlap* 1950-es évfolyamából három hónap: az április, július, és a szeptember szöveganyaga képezi.³ Kutatásom a *kulák*-ellenségképet megalkotó technikák működésére, valamint a megyei sajtópropaganda által közvetített *kulák*fogalom⁴ kutatási lehetőségeire irányul.

Az MDP KV által 1949. május 25-én meghozott határozat szerint *kuláknak* minősül az a gazda, aki 25 kat. holdnál nagyobb területet birtokol, vagy jövedelme a 350 aranykoronát meghaladja.⁵ A *kuláknak* nyilvánított személyek településenként kuláklistára kerültek, melyről földállományuk csökkentése árán sem lehetett lekerülni.⁶ A *kulákokra* fokozott gazdasági terhelés nehezedett, amely a gazdasági tevékenység szabad gyakorlásának korlátozásában, a mezőgazdasági fejlesztési járulék, az ún. *kulákadó* fizetésének kényszerében, valamint a progresszív beszolgáltatási rendszer aránytalanságaiban nyilvánult meg.

A *kulák* fogalom részletes fogalomtörténeti összefoglalását elkészítő Bolgár Dániel megállapította,⁷ hogy az 1949-ben életbe lépő irányelvek ellenére a *kulákokat* nem lehet egy valamikor létező társadalmi csoportként leírni, „[...] amely minden tagjára kiterjedő és időben

¹ Dolgozatom az ELTE BTK történelem BA szakára Varga Zsuzsanna iránymutatása mellett készített szakdolgozatom tanulmányváltozata. Szakdolgozatomat 2015 tavaszán védtem meg.

² Dolgozatomban a kommunista diktatúra retorikájának fogalmait, azoknak egy adott politikai rendszer nézőpontját és értékítéleteit tükröző volta miatt kurzív betűtípussal jelölve különítem el saját fogalomhasználatomtól.

³ Szakdolgozatom mintájára, jelen tanulmányban is három hónap szöveganyagának elemzésével három különböző oldalról közelítem meg az ellenség előállításának folyamatát. Az egyes hónapok vizsgálatával egy-egy problémakörre igyekszem rávilágítani.

⁴A *kulák* fogalom az orosz „ököl” szó fordítás nélküli átvételeként került a magyar nyelvbe. A magyarországi diskurzusban már a szovjet kulákküldözések idején megjelent, mint az üldözött paraszti réteg orosz megnevezése. A fogalom magyarországi viszonyokra történő alkalmazásának kezdete a népi írókhoz, szociográfusokhoz kötődik, akik az 1930-as években rajzolták meg az először a *kulák* „hazai” képét. A kifejezést 1945 után a Kommunista Párt is átvette, ám 1948-ig a párt retorikájában a politikai közösségen belüli, legitim ellenfél megjelölésére szolgált. Az 1948-as agrárpolitikai fordulat után a *kulák* alakja kiszorult a párt által legitimnek elfogadott politikai tényezők köréből: ellenfélből üldözendő ellenséggé vált. Bolgár 2008. 52–62.

⁵ Nagy 1999. 57–58.

⁶ Bolgár 2008. 70.

⁷ Bolgár 2008.

változatlan lényeggel bírt [...]” volna; vagyis *kulákokról*, mint létezőkről nem beszélhetünk, csak *kuláksággal* vádoltakról.⁸ A fogalom makro-és mikrointerpretációjának lehetőségeit illetően a szerző a következőket állapította meg.⁹ A *kulák* fogalom „felülről,” a hatalmi diskurzus felől jövő értelmezése az *osztályharc* paradigmáján nyugvó osztályszempontú megkülönböztetésen alapul.. A *kulákot* a termelőeszközökhöz fűződő viszony alapján definiálja; a falusi *kizsákmányolót* találja meg a fogalom keretei között, aki gazdasági tevékenységéhez idegen, vagyis bér munkaerőt vesz igénybe.¹⁰ Ezzel a dolgozó-dolgoztató ellentétpár mentén polarizált világképpel szemben, a fogalom mikroszintű, a lokális közösségek szintjén történő interpretációja lényegesen más. A falu elfogadja a *kulák* fogalmát a mindenkori helyi szintű ellenségeskedés új és hatékonyabb eszközeként, de saját előzetes tudásához, tapasztalati világához alakítja.¹¹ A falusi közösségek számára nem a dolgozó-dolgoztató, hanem a dolgozó-dolgoztalan fogalompár köré szerveződő ellentét számított relevánsnak, a paraszti értékrendnek a fizikai munkát¹² középpontba állító jellegénél fogva.¹³ Munkámban egy harmadik, általam „köztesnek” nevezett nézőpontot, a Győr-Sopron megyei sajtópropaganda *kulák* fogalmát, az ellenségkép megalkotásának folyamatát vizsgálom meg. A *kulák* alakja a megyei sajtópropagandában előzetes feltevésem szerint a fogalom a makro-és a mikrointerpretáció között áll. A propaganda a vidéki életvilágok¹⁴ számára kívánja a központi hatalom érvrendszerét tolmácsolni, de mindezt a helyi viszonyokra alkalmazva kell tennie. A megyei olvasóközönség számára releváns tartalmakkal telített *kulák* fogalma mégsem válik azonossá a mikronézet *kulák*jával, hiszen a propaganda által alkotott ellenségkép „felülről”, a párt irányából érkezik.

2. Forrásanyag

Elemzésem forrásanyagát a *Győr-Sopron Megyei Hírlap* 1950-es évfolyamának szövegei adják.¹⁵ A hírlap, ugyanúgy, mint a többi megyei lap a Rákosi- diktatúrában,¹⁶ közvetlenül a

⁸ Bolgár 2008. 51–52.

⁹ A továbbiakban a fogalom „makro-,” illetve „mikro-” interpretációját a Bolgár Dániel-féle értelmezésben használom.

¹⁰ Bolgár 2008. 64–67.

¹¹ Bolgár 2008. 75–79.

¹² A munka helyének megváltozásáról a paraszti értékrendben lásd: Kovács 2012. 138–140. Kovács Teréz kutatásában bemutatja, hogy a kollektivizálás következményeképp a XX. század második felében a munka a hagyományos paraszttársadalom életének egészét strukturáló, annak értelmet és értéket adó tényezőjéből a megélhetés profán eszközévé vált.

¹³ Bolgár 2008. 85–86.

¹⁴ Ö. Kovács József fogalma. Ö. Kovács 2012. 15.

¹⁵ A sajtószövegekben megjelenő ellenségkép problematikája felé Závada Pál család- és falutörténeti szociográfiája irányította a figyelmet. *Kulákprés* című munkájában a szerző a *Viharsarok Népe*, Békés megyei

megyei pártbizottság irányítása alá tartozott, így a párt ideológiai rendszerét közvetítő kommunikációs csatorna funkcióját látta el.¹⁷ A hírlap szövegeiben a pártideológiának a megyei viszonyokra történő alkalmazását érhetjük tetten. Elemzésem körébe olyan, általam reprezentatívnak ítélt szövegeket emelek be, amelyekben a *kulák* tematika a terjedelem egészében, illetve címmel ellátott alfejezetként jelenik meg.¹⁸

3. Módszertani keretek

3.1. A nyelvi erőszak, mint a politikai ellenségképek megalkotásának eszköze

A kizárólagosságra törekedő politikai rendszerek szükségszerűen megalkotják saját ellenségképeiket. Az ellenségképek szimbólumok útján megalkotott kognitív struktúrák, amelyek olyan előfeltevéseken vagy szorongásokon alapszanak, amelyek döntő jelentőségűek egy politikai rendszer hatalmának legitimálásában és fenntartásában.¹⁹ Nem elég azonban megalkotni a sztereotípiát: a fenyegetés fenntartása és felnagyítása fokozza a stigmatizáltakkal szembeni gyűlöletet.²⁰

Ö. Kovács József az erőszakstruktúrákat célterületük alapján az emberi testre irányuló, fizikai jellegű, illetve a gondolkodásban nyomot hagyó kulturális, szimbolikus tartalmú halmazokba különítette el. A szerző a szimbolikus erőszak megjelenésének kontextusai között többek között a nyelvet tartja számon, mint a saját énkép felépítésének és a társadalmi konfliktusok megfogalmazásának dimenzióját.²¹ A diktatúrák számára éppen ezért kiemelkedően fontos a

politikai napilap szövegeiben vizsgálta a *kulák* képének konstruálását. Závada 2006. 345–373. Érdeklődésem saját szűkebb pátriám, Győr-Moson-Sopron megye, az akkori Győr-Sopron megye sajtóanyaga felé fordult. A megyei illetőségű lap 1950. március 16-án, az 1950. évi megyerendezés érvénybe lépésének napján kezdte meg működését, az egyesített Győr-Sopron megye napilapjaként. A megyerendezésről lásd Farkas 1992. 181–183.

¹⁶ A *Pest Megyei Népiújságban* 1949–1951 megjelent, *kulákok* ellen meginduló büntetőeljárások szöveges interpretációjának rendszerezését, a szövegekben megjelenő vádak alapján Nagy Varga Vera végezte el. A szerző a cikkek forrására vonatkozóan kiemeli a „levelezők” és „külső tudósítók” szerepét, rávilágítva ezzel a megyei sajtópropaganda lokális működésének rendszerére. Nagy Varga 2012. 165–168.

¹⁷ Az ellenőrzés többlépcsős folyamatként volt jelen a lapok mindennapjaiban. Az újságíró személyes kontrolláló tevékenysége után a rovatvezető, a szerkesztő, a felelős szerkesztő és esetenként a főszerkesztő is ellenőrizte a megjelenítésre váró tartalmakat. Horváth 2013. 34.

¹⁸ Jelen dolgozat keretei között nincs lehetőségem az általam választott három hónap teljes *kulák* tematikájú szövegkorpuszában elemzésre; az olvasó válogatott szövegeken keresztül ismerheti meg a kutatás eredményeit.

¹⁹ Murray 1998. 111. Az ellenségkép-teremtés, illetve bűnbakkeresés szociálpszichológiai megközelítéséről lásd Pók 2005.

²⁰ Murray 1998. 89.

²¹ Ö. Kovács 2012. 35–36. A társadalomtudományok körében az 1960-as évektől bontakozott ki a „nyelvi fordulatnak” (linguistic turn) nevezett paradigmaváltási kísérlet. Az új tudományos beállítódás felfigyelt a kutatás „tárgya” mellett a megismerés nyelvi dimenziójára is. Az addig objektívnek tekintett valóság feltárása helyett a történettudomány érdeklődése a jelen- vagy múltbeli társadalmi tapasztalatot kifejező „nyelvi és ideológiai konstrukciók” felé fordult. A történeti kutatói gyakorlatot illetően a „nyelvi fordulat” (Jobst Ágnes

nyelvi mechanizmusok és a társadalmi diskurzus tartalma és szerkezete feletti ellenőrzés megszerzése és gyakorlása.²² A nyelvi kommunikáció tudatos irányítása, korlátozása, illetve erőltetése kizárólagossá tett valóságképet közvetít a címzettek felé.²³ A kizárólagossá tett valóságértelmezés és a hatalom énképének megalkotása szükségszerűen együtt jár az ellenpont kijelölésével: az ellenségképek konstruálásával. Reinhart Koselleck irányítja rá a figyelmet, hogy egy cselekvő önmeghatározásához mindig ellenfogalmak is tartoznak, amelyek a „[...] mások ellenében megfogalmazott »mi«-t artikulálják [...]”.²⁴ Az ellenségkép konstruálása speciális nyelvi teljesítmény, amely a „mi”-„ők” fogalompárt szélsőséges oppozícióba állítja.²⁵ Ebben az oppozíciós rendszerben a saját pártot vagy ideológiát jelölő hívószavak pozitív jelentéstartalmakat hivatottak előidézni, míg az ellentétes pólushoz rendelt kulcsszavak negatív asszociációkat ébresztenek.²⁶ Koselleck szerint ugyanakkor az „ellenség” nem konkrét tulajdonságokkal rendelkező típus, hanem ideológiailag különbözőképpen kitölthető üres forma, „Leerformel.”²⁷ Az ellenségkép, éppen annak „Leerformel” jellege miatt aktualizálható minden történelmi helyzetben, és tölthető fel a korszak emberének félelmeire, szorongásaira reflektáló tartalommal.

A korai 1950-es évek magyar kommunista elitje az ellenségre irányuló gyűlöletet identitásának meghatározó elemévé tette; ez a párt retorikájában és propagandájában egyaránt tetten érhető volt.²⁸ A Magyar Dolgozók Pártja propagandája a nyelv teljes birtokba vételére törekedett, ideológiával telítette annak rendszerét és szókincsét,²⁹ Koselleck szavaival élve a nyelv „politikailag instrumentálódott”.³⁰ A fentiek alapján indokoltnak látom az MDP sajtópropagandájáról, mint a szimbolikus, a nyelviségben kifejeződő erőszakról, a nyelvi erőszak megnyilvánulási formájáról beszélni.

3.2 Az elemzés szempontrendszere

Munkám során nagymértékben támaszkodtam arra az elemzési rendszerre, melyet Jobst Ágnes követett az MKP önmegjelenítési stratégiáinak vizsgálatakor. A *Szabad Nép* 1946-os

nyomán. Jobst 2009. 179.) a történelmi források narratív jellegének felismerését hozta el. Kisantal–Szeberényi 2006. 49–420.

²² Jobst 2009. 180.

²³ Gyekiczky 1989. 10.

²⁴ Koselleck 1998. 41.

²⁵ Uo.

²⁶ Jobst 2009. 180.

²⁷ Koselleck 1998. 18.

²⁸ Pók 2005. 64.

²⁹ Horváth 2013. 41–42.

³⁰ Koselleck 1998. 20.

vezércikkeinek elemzése kapcsán a szerző a következő kizorító diszkurzív technikákat vette számba: kriminalizálás, aszimmetrikus értékszerkezet megalkotása, kontextus által vezérelt értékmegvonás, illetve a fogalmak és szereplők temporális relációba állítása.³¹

A kriminalizálás során az ellenség negatívumokra épülő jelleme cselekvéssel, „bűnök” elkövetésének bebizonyosodásával válik a közösség számára megtapasztalhatóvá. Az ellenség „bűnnel” való kijelölése szimbolikus aktus, tudatos stratégia eredménye. A bűnbakkeresés aktusában a hatalom mindig olyan vádakkal teszi illegitimé ellenségét, amelyek az adott helyzetben a legnagyobb valószínűséggel képesek összekovácsolni a politikai szövetséget.³² Ha az ilyen módon felidézett félelmek és szorongások adott történelmi helyzetben a közösség számára relevánsak, a kriminalizálás technikája a politikai ellenség illegitimé válásához vezethet.³³ Dolgozatomban igyekszem rávilágítani, hogyan köti a cikkek fogalomhasználata a *kulák* alakját bűncselekmények képéhez,³⁴ illetve melyek azok a konkrét „bűnök”, amelyekkel a megyei sajtópropaganda a *kulák* alakját identifikálni akarja.

Az asszimmetrikus értékszerkezetet Jobst Ágnes Reinhart Koselleck nyomán a negatív-pozitív értékek oppozíciós viszonyában értelmezi. A „mi”-„ők” pólusokhoz rendelt fogalmi ellentétpárok az ellenség kizorítására törekvő politikai hatalom szempontjából a legitim-illegitim létezés ismérvei.³⁵ Érdekesnek tartom a szövegekből kigyűjteni, mely társadalmi osztályként értelmezett csoportok, szereplők, fogalmak és értékek csoportosulnak a pozitív „mi”, illetve a negatív „ők” pólus köré. A vizsgálat tárgyává tett három hónap szöveganyaga az ellenségkép dinamikus változásának vizsgálatára is lehetőséget ad. Az illegitim szféra szereplőinek változása, bővülése, adott esetben cserélődése megmutatja, hogy az adott bel-, illetve külpolitikai helyzetben mely társadalmi csoportok, értékelképzelések alkotják az MDP ellenségeinek körét.

Az ellenség értékes vonásoktól való megfosztását szolgálja a negatív tartalmat jelölő szövegkörnyezetbe helyezés, a kontextus által vezérelt értékmegvonás. A fogalmak, értékek, különböző politikai szereplők egymás mellett való szerepeltetése akkor válhat hatékony fegyverré a propaganda kezében, ha legalább az egyik említett tag a „[...] politikai konszenzus, vagy a közmegegyezés által egyöntetűen elítélt entitást idéz fel.” Ebben a kontextusban a korábban semleges elemek értékelése is megváltozik; a pejoratív jellegű

³¹ Jobst 2009. Jobst Ágnes a szempontrendszer felállításkor főként Reinhart Koselleck eredményeit vette figyelembe. Erről lásd Koselleck 1998.

³² Edelman Murray gondolatait idézve: „[...] az ellenségek olyanná válnak, amilyen vád az adott helyzetben és pillanatban elhangzik róluk”, illetve „[...] amilyené az egyes állítások elfogadása teszi őket.” Murray 1998. 100–101.

³³ Jobst 2009. 187.

³⁴ A fogalomhasználat szerepére Jobst Ágnes hívta fel figyelmet. Jobst 2009. 187.

³⁵ Jobst 2009. 186.

interpretáció rájuk is áttevődik.³⁶ Edelman Murray szerint az ellenségképek nem zárják ki egymást, a hatalom igyekszik egyszerre több célpont ellen hadat viselni. Az ellenségek által képviselt világok gyakran összeolvadnak, az ellenségeket a propaganda egymás „szövetségeseiként” jeleníti meg.³⁷ A fentebbi megállapításokat szem előtt tartva célom a forrásanyag alapján feltárni, kik adják a kiválasztott három hónapban a *kulák* „szövetségeseinek” körét. Megvizsgálom, hogy változik-e a (bűn)társaknak nyilvánítottak köre, és ha igen, kik lépnek be, illetve távoznak e kriminalizált körből.

Az ellenfogalmi struktúra időbeli dimenzióba is kerülhet. Reinhart Koselleck értelmezésében az időiesült ellentétpárok negatív pólusa mindig a múltat és annak politikai berendezkedését, társadalmi struktúráját, mentalitását; míg a pozitív pólus az értéktelítettet jelenti, annak hatalmi rendszerét, illetve a jövőt jelképezi.³⁸ Az emberi tapasztalat szerint a múlt természetes „sorsa”, hogy elmúlik, az enyészeté lesz. Egy elmúlt korszak képviselőivel való leszámolás tehát „elfogadható”, talán még „szükséges” is.³⁹ A „sikeres” beavatkozással nem csupán az ellenség semmisül meg, hanem az általa képviselt, megtestesített korszak is feledésbe merül,⁴⁰ annak értékrendjével, szokásaival, mentalitásával együtt.⁴¹ Érdeklődésem elsősorban afelé fordult, milyen eszközökkel igyekezett az MDP megyei sajtópropagandája a *kulák* alakját a múlthoz kötni.

4. Az ellenségkép megalkotásának folyamata és technikái a Győr-Sopron Megyei Hírlap szövegein keresztül

4.1. „Úgy ítéljenek, mintha a nyugati imperialisták is itt ülnének a vádlottak padján [...]!”⁴² – Kulákper a hidegháború árnyékában

A következőkben igyekszem a makronézettől, a világtörténelem fordulópontjainak tartott eseményektől kiindulva – a perspektíva szűkítésével – a mikronézetig, a lokális történelem szintjéig eljutni. A második világháború lezárását követő tíz év alatt gazdasági és katonai értelemben is elhatárolódott egymástól a két nagy hidegháborús tömb.⁴³ A Magyar

³⁶ Jobst 2009. 188–189.

³⁷ Murray 1998. 112–113.

³⁸ Koselleck 1998. 17–18.

³⁹ Reinhart Koselleck nyomán. Jobst 2009. 188.

⁴⁰ Az ellenség tárgyasítás és szimbolizál valamilyen konstruált, vagy valódi történelmet, történelmi korszakot. Murray 1998. 110.

⁴¹ A *Ludas Matyi* 1950-es évekbeli karikatúráinak vizsgálatakor Takács Róbert visszatérő propagandamódszerként mutatta be a háború előtti kapitalista, és a szocialista állapotok közti különbségek ábrázolását. Takács 2003. 57.

⁴² Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 23.

⁴³ A hidegháborús szembenállást meghatározó gazdasági együttműködési rendszerről lásd: Balogh 1988. 325–328.; Bolgár 2008. 61.; Borhi 2005. 136.

Népköztársaság a kialakult kétpólusú világrendben a szocialista államok között foglalt helyet.⁴⁴ Az *imperialista fenyegetés* két állam képében realizálódott a hazai kommunista propagandában: Jugoszlávia, illetve az Amerikai Egyesült Államok alakjában.⁴⁵ A feszült külpolitikai helyzetben az MDP központi irányelvei a következő csoportokat állították – mint az *imperialisták* szövetségeseit – a belső ellenségkeresés célkeresztjébe:

*„Az imperialisták felhasználják a belső ellenséget (kulákokat, katolikus reakciót, jobboldali szociáldemokratákat, volt horthysta katonatiszteket, a lecsúszott arisztokrácia elemeit és a nagyburzsoázia maradványait stb.), fokozzák kém- és szabotáló tevékenységüket [...]”.*⁴⁶

A hidegháborús szembenállásban gyökerező ellenségkeresés lokális szintjének megyei sajtóbeli interpretációját egy statáriális kulákper példáján keresztül mutatom be.

Ifj. R. Á.⁴⁷ *kuláknak* minősített kónyi lakost 1950. április 17-én tartóztatták le háborúra uszító röpcédulák terjesztésének vádjával.⁴⁸ A röpcédula gyártásának és terjesztésének vádja nem volt egyedülálló a korai ötvenes évek büntetőpereiben.⁴⁹ Az államrend veszélyeztetésének vádját az április 20-án megjelenő számban újabb R. Á.-nak tulajdonított tett volt hivatott alátámasztani. „[...] a községháza oldalán függő feketetáblára azt húzták fehér olajfestékkel: »Halál a kommunistákra!« [...] aki ezt csinálta [...] cinikus mosollyal nézett végig éjszakai művén. Ez az ember R. Á.volt.”⁵⁰ Április 21-én a vád újabb bűncselekménnyel, a fegyverrejtegetéssel bővül. A tárgyalás időpontját közlő rövid híradás szerint R. Á. lakásán az ÁVH lőfegyvereket, töltényt és lőszer előállításához szükséges készüléket talált. A

⁴⁴ Az államot gazdasági, illetve barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződések pozícionálták a blokkon belül, és kötötték Szovjetunióhoz és a többi szocialista államhoz. Erről lásd: Balogh 1988. 68., 279., 283., 286., 298., 319., 322.

⁴⁵ A magyar-jugoszláv, illetve a magyar-amerikai konfliktus belpolitikai vonatkozásairól lásd: Borhi 1997. 150–151.; Borhi 2005. 195–197.

⁴⁶ Az MDP KV 1950. február 10-ei határozata. Idézi Izsák 1998. 99.

⁴⁷ A propaganda szövegeiben szereplő személyneveket a továbbiakban monogrammal közlöm.

⁴⁸ A letartóztatásról az újság április 19-i száma ad hírt, majd ezen első híradással együtt május 10-ig, a halálos ítélet végrehajtásáig összesen kilencszer tűzi hasábjaira a per történéseit a megyei újság.

⁴⁹ Az 1946. VII. törvénycikk a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről az 1. és 2. § értelmében az államrend veszélyeztetése büntettnek számított, és halálos ítélettel, illetve életfogytig tartó kényszermunkával, valamint két évtől tíz évig terjedő fegyházbüntetéssel volt büntetendő. Magyar Törvénytár 1946. 19–28.

⁵⁰ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 20. 5.

tárgyalásról tudósító április 23-i cikkben még egy, a múltban „elkövetett” erőszakos cselekedet is felidézésre kerül.⁵¹

A szövegek érvrendszere a *kulák-demokrácia* ellenfogalmi struktúrájára épül fel.⁵² Ezen alapséma pólusai a cikkekben folyamatosan újrafogalmazásra kerülnek, a fogalmak keretei kitágulnak. Az ügy kezdeti szakaszában a *demokrácia* fogalmába a *dolgozó nép* falusi képviselői: a falu *dolgozó parasztsága*, az *újgazdák* és a *középparasztok* tartoznak. A hangsúly a lokális közösség polarizálásán van, az ellentétezés egy konkrét település társadalmán belül valósul meg.⁵³ A kontextus által vezérelt értékmegvonás eszközével a sajtópropaganda a *kulák* „szövetségi rendszerét” szintén a lokális közösségen belül jelöli ki. A „90 holdas kulák, csendőrezredes, horthysta őrnagy szövetsége –[!] a dolgozó parasztok ellen”⁵⁴ címet viseli az a szövegrészlet, amely bemutatja R. Á. „társait”: „H. J., volt csendőrhadnagy, S. E., volt csendőrezredes, vagy B. Á., horthysta őrnagy,” akik „*sugdolóztak, szervezkedtek*”, *lázítottak* – [!] *hogya újra cselédsorba taszítsák a falu dolgozóit.*”⁵⁵ A megyei sajtópropaganda szövegeinek elemzéséhez ezen a ponton elengedhetetlen az országos szintű pártpolitika állásfoglalásának ismertetése. A Belügyminisztérium által 1949 szeptemberében kibocsájtott, az ÁVH vidéki osztályainak és illetékességi területüket leíró dokumentum Győr-Moson, illetve Sopron vármegye⁵⁶ esetében a határ mentén meghúzódó, jelentős számú volt csendőrre és katonatisztre hívja fel a figyelmet.⁵⁷ A nyugati határ biztosítása a hidegháborús külpolitikai helyzetben az államvédelem nagy figyelmet igénylő feladatai közé tartozott. A belügyminisztériumi tájékoztató irányelvei a R.-per kapcsán konkrét alakot öltenek. Szinte a hivatalos, ÁVH részére kiadott tájékoztató szövegére reflektál a következő

⁵¹ A párt megyei propagandája a tárgyalás szünetében beszélgető kónyiak szájába adja a vádat. „Negyvenhatban meg a háborúból ottnaradt robbanószerekkel ő robbantotta fel a községi kutat is.” Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 23. 3.

⁵² „A röpcédula minden sorából féktelen gyűlölet csendül ki a demokrácia ellen, és amint maga is megvallotta, azért írta, mert »kulák« léte engesztelhetetlen ellensége a demokráciának.” Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 19. 5.

⁵³ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 20. 5.

⁵⁴ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 20. 5.

⁵⁵ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 20. 5.

⁵⁶ A dokumentum az 1950. évi megerendezés előtt keletkezett, így Győr-Sopron megye esetében az 1950. március 16. előtti közigazgatási formák szerepelnek a Belügyminisztérium által összeállított tájékoztatóban. A közigazgatás átalakításáról és az 1950. évi megerendezésről lásd Farkas 1992.

⁵⁷ Győr-Moson vármegye esetében: „[...] a megye északi területén, sőt Győrött és környékén is, igen sok nyugatos volt csendőr és katonatiszt, valamint gentry húzódik meg.” Horváth – Solt – Szabó – Zánthy – Zinner 1995. 291. Sopron vármegye esetében: „Sopron városa és a Fertő- tó környékén, valamint a megye északi részén és végig a határ mentén, még a Horthy idejében oda telepített csendőrök, katonatisztek, gentryk, legitimisták és a régi regime különböző emberei nagy számban találhatók.” Uo. 291–292.

megállapítás: „Mintha a szél sodorta volna össze egykupacba[!] ezeket a csendőrtiszteket, nagybirtokosokat, úgy összetalálkoztak ebben a faluban.”⁵⁸

A megismert opposzió pozitív pólusa a sajtópropaganda következő lépéseként a megye *dolgozó parasztságával* bővül. Az ellentétezés túllép a lokális társadalom szintjén, viszont alapjaiban még mindig a vidéki társadalom keretei között marad. „A kónyi dolgozó parasztok éppúgy, mint a megye dolgozó parasztsága, ökölbeszorult[!] kézzel fordulnak az ádáz ellenség felé.”⁵⁹ A közös kontextusban való szerepeltetés eszközével a hírlapot uraló pártpropaganda az USA-t hozza összefüggésbe R. Á. személyével; mindezt kortársi reakcióként megfogalmazva. „Első rémületemben én is azt hittem, hogy az amerikaiak szórták le a cédulákat repülőgépről, később azonban gondolkodni kezdtem, és tudtam, honnan fúj a szél.”⁶⁰

R. Á. statáriális tárgyalásáról a hírlap április 23-i száma tudósít. A kezdetben egy helyi közösséget polarizáló ellenségkeresés az egész társadalomra kiterjedő, majd pedig az egész világrendre érvényes opposzióvá duzzad. A pozitív pólus az MDP öndefiníciójaként olvasható; szereplői a párt által legitimnek tekintett társadalmi létezők. A *dolgozó nép* fogalmába tartozó munkások, *dolgozó parasztok* mintegy tanúságtevőként vesznek részt a tárgyaláson. A pozitív pólus, *munkásosztály* és a *dolgozó parasztság* szövetségeseként a Szovjetunió jelenik meg. A pozitív pólus szélesítése Edelman Murray nyomán a politikai koalícióalkotás eszközeként értelmezendő.⁶¹ Mindezen erőkkel ellentétben áll a *kulák* „szövetségi rendszere” A vádlott szájába adott „mi” önmeghatározás alatt sorakoznak fel a hatalom ellenségeinek lokális megtestesítői:

„*BÍRÓ: Mit jelentett volna magának a harmadik világháború? VÁDLOTT: Nekünk jobblétet. [...] BÍRÓ: Tulajdonképpen kié lett volna a hatalom? VÁDLOTT: A miénk! A csendőröké, a volt tisztoké, a reakciósoké, a kulákoké.*”⁶²

A nyugati imperialista kapcsolat a vádlott beismerő vallomásaként bemutatott megnyilvánulásban hangsúlyos szerepet kap. „[...] szükségem volt a fegyverekre, hogy

⁵⁸ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 20. 5.

⁵⁹ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 21. 5.

⁶⁰ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 21. 5.

⁶¹ Murray 1998. 92.

⁶² Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 23. 3.

amikor az amerikai csapatok megszállnak bennünket, használhassam azok ellen, akik a demokráciát védik.”⁶³

Az ellentétek időiesítésével a *kulák* a múlt *kapitalistatermelési* rendszer megtestesítőjévé válik a vidéki társadalomban. A tárgyalásról tudósító írás közli az államügyész vádbeszédét, amely a vádlott konstruált biográfiáját mutatja be.⁶⁴ A R. Á. „múltjáról” szóló epizódokat a sajtópropaganda úgy igyekszik hitelesíteni, hogy a narratívumokat lokális kortársi reakcióként mutatja be. „Az uramnak nem fizette ki a bért, amikor aratott nála... Minket is megrövidített amint tehetett az akasztófavirág- hozakodnak elő sorban felszabadult igazságaikkal az asszonyok, s csitítgatják a karonülőket.”⁶⁵ Míg a párt propagandája a múltat a *kulák* „fénykoraként”, és az „elnyomás időszakaként” mutatja be, addig a jelen a *dolgozók* „aranykoraként” jelenik meg a cikkekben. „A földosztó lánc felszabta a kónyi határt is. R.-ék földje megmaradt, de körben újjazdák, középparasztok húzták meg az első barázdát a felszabadulás után. R.-ék előtt pedig nem emeltek többet kalapot.”⁶⁶ A jövő, mint a „harc” tétje jelenik meg a szövegben, amely a *kulák* győzelme esetén a múltbéli állapotokhoz való visszatérést jelentené. Ebben az érvrendszerben a *kulák* a múlt képviselője, és a jövő ellensége.

4.2. „A kulákoknak a csornai prépost mutatja a példát”⁶⁷ – A kulákok és a „fekete reakció” szövetségének képe

A vidék gazdasági-társadalmi átalakítása, valamint a kommunista egyházüldözés egymással összefonódik.⁶⁸ A falu birtokba vétele egyszerre folyt ideológiai és gazdasági szinten; e két jelenség összetartozását az ellenségképek egymásba olvasztásával – mint látni fogjuk – maga a párt sajtópropagandája is kiemelte.

⁶³ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 23. 3.

⁶⁴ „[...] a vádlott klerikális nevelést kapott. Már fiatal korában, mint szervező működött a fasiszta »Turul« szövetségben. [...] Apja Albrecht főherceg intézője volt, így dzsentrinek tartotta magát. Mulatozott, párbajozott, lóversenyzett. Ezek után senki nem csodálkozhat azon, hogy egyéniségéhez méltóan a szabadcsapatba lépett, majd később tagja lett a rongyosgárdának is. –Ez az ember nemzetvédelmi keresztet kapott a Horthy rendszer alatt [...]”. Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 23. 3.

⁶⁵ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 30. 9.

⁶⁶ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 20. 5.

⁶⁷ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 1. 3.

⁶⁸ Ö. Kovács József szerint a vidék szovjetizálásának szimbolikus kezdetét egyházpolitikai események jelentették 1948 nyarán: a Pócspetri ügy (bővebben: Gergely 1985. 67., 209.), valamint a nem állami iskolák állami fenntartásba vétele. (1948. évi XXXIII. törvény, kihirdetve: 1948. június 16. Balogh – Gergely 2005. 853–855). Ö. Kovács 2012. 134.

Az MDP agrárpolitikai fordulatát Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-i kecskeméti beszédéhez szokás kötni, de a szövetkezeti mozgalom, és a szövetkezetesítési kampány erőteljes megindulását csak 1949 elejére tehetjük.⁶⁹ A falusi erőviszonyok alapvető átrendezését célzó kampánytól a pártvezetőség a falusi *osztályharc* további éleződését, és mintegy ellenhatásként a *kulákság* és a *klerikális reakció* fokozott támadását várta. A szövetkezetesítés egyik kulcsának a pártapparátus a középparasztság megnyerését, illetve a *kulák-* és *klerikális reakcióról* való leválasztását tekintette.⁷⁰ Az erőviszonyok átrendezéséhez szükség volt a *kuláknak* minősített falusi gazdaréteg gazdasági irányító szerepének megszüntetésére.⁷¹

A hírlap júliusi cikkei a mezőgazdasági termelés terepén aktualizálják a *kulák* „bűnösségét”.⁷² A kriminalizálás eszközével bűnössé tett *kulák* alakja a cikkek érvrendszere szerint a *szabotálás* és az *agitáció* elkövetésével válik a sikeres mezőgazdasági tevékenység ellenségévé

A háború alatt bevezetett, a háború után pedig ideiglenes jelleggel fenntartott beszolgáltatási rendszer az 1948-as agrárfordulat után nemhogy vesztett volna jelentőségéből, de a kiépülő tervgazdaság alapjává vált.⁷³ A hírlap júliusi cikkeiben a beszolgáltatás elleni szembeszegülés vádjá a következő formákban szerepel: a bürokrácia adminisztratív úton való megtévesztése,⁷⁴

⁶⁹ Gergely 1985. 73.

⁷⁰ Ö. Kovács 2012. 102.

⁷¹ A parasztságot korlátozó intézkedések nagyrészt a *kulákság* gazdasági súlyának csökkentésére, és egy lojális *középparaszti* réteg létrehozására irányultak. A parasztságot korlátozó intézkedéseket Nagy Netta rendszerezte a beszolgáltatási rendszerről írott munkájában. Az anyagi ellehetetlenítést közvetlenül szolgálták a jövedelem-, a föld- és a „kulákadó”, békekölcsönként kényszerűségből lekötött pénzösszegek, illetve a hármasszámú árrendszer korlátozó ereje. A paraszti gazdálkodást ellehetetlenítő és a magántulajdont korlátozó intézkedések közé tartoztak a földhasználat korlátozása és tagosítás, a gépállományok létrejöttével bevezetett állami nagygépmonopólium, a bér munka korlátozása, a tervgazdálkodás, a termeltetési kényszer, az állandó ellenőrzés, és a kollektivizálás. Jogfosztás és a személyes szabadság korlátozásához tartozó intézkedések voltak a kuláklisták létrehozása, bírósági eljárások, büntetőpercek, illetve kitelepítések. Rendszerezésében Nagy Netta is felhívja a figyelmet a vidék szocialista megszállásának gazdasági, illetve ideológiai kettősségére, hiszen a parasztságot korlátozó intézkedések negyedik csoportjaként a lelkiismereti szabadság korlátozását, az egyházüldözést definiálja. Nagy 2013. 86–108.

⁷² Huhák Heléna a Rákosi-diktatúra nagygazdaellenes propagandáról írott munkájában leszögezi, hogy a mezőgazdasági tevékenység azért válhatott a büntetőpercek tárgyává, mert „[...] minden gazdasági lépés politikai cselekedet is volt egyben, azért a termelés elleni akciók politikai bűncselekmények is voltak.” Huhák 2013. 77. Forrásdokumentumként lásd: 1950. 4. számú törvényerejű rendelet a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek 1950. 46–48.

⁷³ 1948-tól az egyéni gazdálkodás helyett központilag irányított tervutasításos rendszer volt érvényben, ami a paraszti munka önálló ütemezése helyett rendeletek által pontosan szabályozott állami ütemtervet tett kötelezővé a gazdák számára. Nagy 2013. 93. A begyűjtés a parasztság minden rétegét érintette; terményben, állati termékben és élőállatban kellett teljesíteni. A földterület nagyságán alapuló, progresszíven emelkedő jövedelem-elvonási szisztéma gazdasági évenként eltérő szorzókulcsok szerint állapította meg a beszolgáltatandó mennyiségeket. Erről bővebben lásd: Erdmann 1992. 116–120.; Nagy 2013. 109., 116., 165.; Varga 2006. 224–225.

⁷⁴ Nagy Netta a bürokrácia megtévesztését a hivatalos utak sajátos kihasználásaként értelmezi. Nagy 2013. 157–158. Oláh Sándor a két Homoród mentének 1949–1962 közötti paraszti túlélési stratégiáit vizsgálva a hamis adatszolgáltatás technikáját a „puha védekezési eszközök” közé sorolja. Oláh 2001. 204–211.

a termékek rejtegetése a beadás elől,⁷⁵ valamint a beadandó termékveszélyeztetése. Az *agitáció*, mint vádtypus, változatos módokon formálódik meg a *Győr-Sopron Megyei Hírlap* hasábjain. A cikkek egy részében az *agitáció* a TSzCs gazdaságok ellen irányuló rémhírterjesztésként nyilvánul meg.⁷⁶

A szövegek érvrendszere a *kulákok* és a *klerikális reakció* együttműködésének, szövetségének képét igyekszik erősíteni az olvasóban. A Belügyminisztérium által az ÁVH vidéki osztályai részére kiadott, az ország megyéit jellemző dokumentum Győr-Moson vármegye és Sopron vármegye esetében kiemeli a katolikus rendházakon nyugvó erős *klerikális reakció* jelenlétét.⁷⁷ Ez a megyei illetőségű, Győr-Sopron megyére jellemzőnek tartott karakterjegy indokolhatja a megyei sajtópropaganda erősen egyházellenes hangvételét, de a júliusi cikkekben megnyilvánuló gyűlölethullám erősödésére nem adhat kizárólagos magyarázatot. A jelenség hátterében a katolikus egyház és az állam viszonyának fokozatos romlása, az állam egyre radikálisabb egyházellenes fellépései állnak.⁷⁸

Az MDP egyházpolitikájában már 1948-tól döntő jelentősége volt a történelmi egyházakkal való megegyezés révbe vitelének. 1950-re már csak a katolikus egyházat nem kötötte ilyesfajta megállapodás.⁷⁹ A katolikus egyház kitartó ellenállása legfőképpen Mindszenty József bíboros, a diktatúrával mindenfajta megegyezést elutasító magatartásának következménye volt.⁸⁰ Mindszenty 1948. december 26-i letartóztatásával,⁸¹ a párt kiiktatta az ellenállás iránt elkötelezett egyháziak vezéralakját. A szerzetesrendek 1950 nyarára válságossá váló helyzete, és a kedvezőtlen nemzetközi fordulatok tárgyalásra kényszerítették

⁷⁵ Nagy Netta szempontrendszerében a rejtett paraszti szembeszegülés módszerei közé tartozik. Nagy 2013. 164–171.

⁷⁶ A TSzCs elleni agitáció a kor kontextusában komoly és veszélyes vádnak számított, hiszen az 1949 márciusában megjelent, a „termelőszövetkezeti csoportok védelmére” született kormányrendelet alapján a TSzCs alakulásának megnehezítése, működésének akadályozása büntettnek minősült, és két évtől tíz évig terjedő börtönnel, hivatalvesztéssel és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével volt büntetendő. Varga 2008. 57. A hivatkozott dokumentum teljes szövegét lásd: 2.560/1949 (III. 19) kormányrendelet. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1949. 253–254.

⁷⁷ Győr-Moson vármegye esetében: „A megye területén eléggé erős a klerikális reakció, mivel Győrött és Pannonhalmán katolikus püspökség és több helyen különböző rendházak vannak.” Horváth – Solt – Szabó – Zanathy – Zinner 1995. 291. Sopron vármegye esetében: „A megye különböző pontjain mint Csornán, Pásztón, Kapuváron és Sopronban katolikus rendházak találhatók, amelyek elsősorban elhárítási szempontból figyelemreméltók.” Uo.

⁷⁸ Vizsgálatom körébe Győr-Sopron megye adottságai miatt kizárólag a katolikus egyház helyzetét és hatalommal való viszonyának alakulását vonom be.

⁷⁹ A magyar kormány és a történelmi egyházak között megkötött egyezményekről lásd Balogh–Gergely 2005. 863–885.

⁸⁰ Kiss–Soós–Tabajdi 2012. 38.

⁸¹ Mindszenty József életfogytiglani fegyházbüntetésre ítéltése: 1949. február 8. Balogh 1986. 62.

a püspöki kart.⁸² A katolikus egyház és az állam megállapodásának aláírására végül 1950. augusztus 30-án került sor.⁸³ A katolikus egyház tárgyalóasztalhoz kényszerítésének céljából folytatott propaganda-hadjárat, illetve a szövetkezetesítés folyamatát kísérő falusi ellenségkeresés lehetnek azok az értelmezési keretek, amelyek között a sajtószövegeket vizsgálni tudjuk.

A júliusi cikkekben megjelenő oppozíciós rendszerben a negatív pólus két oszlopa a *kulákság* és a *klerikális reakció*. Az oppozíciós rendszer pozitív illetve negatív pólusát a munkadologtalanság értékviszonya különíti el egymástól a szövegekben.⁸⁴ „Amig[!] a dolgozó parasztok erejük minden megfeszítésével dolgoznak a jövőévi[!] kenyérért, a kulákság és a fekete reakció minden eszközzel igyekszik gátolni a verseny sikerét.”⁸⁵

A negatív pólus elszigetelést szolgáló lejárató megyei pártpropaganda a hírlap szövegeiben az egyháziakat is a már a *kulákok* esetében megismert „bűnök” képéhez köti. Ilyen bűnök a saját munka elhanyagolása, a közösség munkájának akadályozása, rémhírterjesztés és az *agitáció*. A *kulákok* „bűneihez” képest azonos típusú vádak mégis sajátos jelleget kapnak, mivel a narratívumokban a *klerikális reakció* mindig a propaganda által az egyháziakra jellemzőnek tartott eszközökkel próbálja elérni célját. Ilyen eszköznek bizonyul az alábbi szövegben a templom harangjának meghúztatása, mint a veszély hírül adásának hagyományos módszere. „A napokban a harangokat verette félre a háború kulákpapja. Az egész határ hazaszaladt a nagy dologidőben, mindenki azt hitte, tűz van. Kiderült, hogy csak a bikavadult[!] meg, azt meg a kulákgyerekek rémisztették el.”⁸⁶ Forrásanyagunk lehetőséget ad az MDP KV *klerikális reakció* elleni harcról szóló határozatának tézisei, illetve a megyei sajtópropaganda által lokális narratívumokként megjelenített szövegek közti párhuzam felrajzolására. A határozat szerint a szerzetesrendek negatív *agitációs* tevékenységet folytatnak. „A klerikális reakció tömegagitációjának legfontosabb szervezetei a különféle férfi és női szerzetesrendek.

⁸² 1950 nyarán került sor szerzetesek internálására a magyar-jugoszláv határsávból, és az ország egyéb területeiről. A párt ezzel egyidejűleg megindította az egyházzsakadással fenyegető papi békemozgalmat. 1950. április 14-én a lengyel püspöki kar és a szocialista lengyel állam megállapodást írt alá. Balogh–Gergely 2005. 944.

⁸³ Balogh–Gergely 2005. 944–946.

⁸⁴ Bolgár Dániel a munka-dologtalanság fogalmi oppozíciót a lokális értelmezésű, mikroszintű *kulák* fogalom alapjának tartja. Bolgár 2008. 83–87.

⁸⁵ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 1. 3.

⁸⁶ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 28. 5. A harangozás ellenőrzését belügyminisztériumi utasítás szerint a járási jegyzők látták el. A Pócspetri-ügy folyamánaképpen a községi vezetőket felszólították, hogy közöljék a katolikus papokkal, a harangozással kapcsolatos esetleges rendzavarásokért őket fogják felelősségre vonni. Ö. Kovács 2012. 76.

[...] A szerzetesrendek tagjai mint reakciós hírverők, mint az imperialisták agitátorai járkák az országot.”⁸⁷ Az idézett tézis a helyi viszonyokra alkalmazva, konkrét személyekhez kötötten hitelesítve így jelenik meg a megyei hírlapban:

*„Akad a családban két hazaszállingózott apáca is, »Mária nővér«, aki a csornai iskolába tanított, de az államosítás után nem volt hajlandó tovább tanítani, »Gizella nővér«, a másik, aki ugyancsak tanító apáca volt, de ő is megtagadta a tanítást, és most mindketten otthon lézengenek, de nem dologtalanul, mert szakadatlanul terjesztik rémhíreiket [...]”.*⁸⁸

A határozat érvrendszerének megfelelően a *klerikális reakció* „Az egyházi ünnepeket és szertartásokat úgy szervezi, hogy azok alkalmasak legyenek a termelés és a tanulás, a munka és az iskolai fegyelem bomlasztására [...]”.⁸⁹ A központi irányelveknek a lokális viszonyokra való adaptálását figyelhetjük meg az alábbi híradásban: „Az elmúlt[!] héten Nyalka, Pázmánd, Győrság, Táp és még több községben sikerült a klerikális reakciónak péter-páli ünnep és búcsú címén megzavarni a munkát.”⁹⁰

A *kulák* és az egyháziak „szövetsége” a múlt idősíkjának képviselőiként jelennek meg a *Győr-Sopron Megyei Hírlap* júliusi szövegeiben. A múlttal való azonosítás egyfelől a technológiai tudás és termelési technikák, másfelől a világkép és mentalitás szintjein történik meg. A negatív pólus szereplőinek technológiai ismeretei „elavultak”, és csak hátráltatják a sikeres termelést. „A kulák és klerikális reakció, (...) a fejlődést minden úton gátolni akarja (...)”.⁹¹ A párt ideológiájának nézőpontjából ez az „idejét múlt” ismeretanyag egy vallásos tartalmakkal átszőtt, a rurális szokásrendnek nagy jelentőséget tulajdonító mentalitáson nyugszik.⁹² A megyei sajtópropaganda érvelése a múlt részének tekintett vallásos megnyilvánulásokon, búcsúkon, körmeneteken részt vevő *kulák* alakját a neki tulajdonított világkép alapján azonosítja a múlttal.

⁸⁷ Balogh 1986. 159.

⁸⁸ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 8. 5.

⁸⁹ Balogh 1986. 259.

⁹⁰ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 4. 1.

⁹¹ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 4. 4.

⁹² „Hosszú évek óta az a szólásmondás járja a kapuvári határban, hogy Péter Pál napján szakad meg a gabonának a töve. Ebben az évben meggyőződhetek róla, hogy ami jó volt a dédapáinknak, az nem biztos, hogy nekünk is.” Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 5. 3.

4.3. „A kulák olyan kicsiben, mint a kapitalista nagytőkés nagyban: gyűjtöget, harácsol.”⁹³ – Az árufelhalmozó kulák alakja

A Győr-Sopron Megyei Hírlap szeptemberi *kulák* tematikájú cikkeinek kontextusát egyfelől – mint külső nyomás – a hidegháborús folyamat egyik csúcspontjának, a koreai háború világméretű fegyveres konfliktussá válásának veszélye adta.⁹⁴ Másfelől a mezőgazdaságból történő jövedelem-elvonás, és ezzel összefüggésben az erőltetett nehézipari-hadiipari koncepciómiatti belső feszültségek határozták meg a cikkek háttérét.⁹⁵

A pártállam kezében nyugvó beszolgáltatási rendszer az állami jövedelmek átcsoportosítását, valamint a mezőgazdasági termékek forgalma feletti központi irányítás megszerzését is szolgálta. Minderre a gyors ütemű iparosítás, és az elvont mezőgazdasági források következményeképpen kialakuló hiánygazdaság miatt volt szükség.⁹⁶ A készletezés központi felügyeletének igényét ugyanakkor erősítette a hidegháborús légkör által meghatározott, a harmadik világháború kitörésére számító gondolkodás.

Szeptember hónapban a hírlap nagy figyelmet fordított a megyei rejtegetési, és árufelhalmozási ügyek bemutatására.⁹⁷ Közülük legjelentősebbel, a bezi Sz. *kulákházaspár* perének sajtóbéli reprezentációjával foglalkozom részletesen.

Az árurejtegetés problémakörét a kül- és belpolitika alakulásának kettősségében kell vizsgálnunk. 1950. június 25-én kitört a koreai háború; ezzel a hidegháború folyamata újabb csúcspontra jutott.⁹⁸ 1950. szeptember 21-én nyomtatott körlevél formájában napvilágot látott az MDP Titkárságának határozata a közellátási nehézségekkel kapcsolatos azonnali tennivalókról. A határozat bevezetője a következő:

„A tömeges felvásárlás és áruhalmozás a legújabb koreai események nyomán ugrásszerűen fokozódott. A pánikszerű áruhalmozással párhuzamosan nagymértékben erősödött a háborús

⁹³ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 24. 3.

⁹⁴ Balogh 1988. 338–339.

⁹⁵ Erdmann 1992. 82.

⁹⁶ Borhi 2005. 226., Varga 2006. 225–226.

⁹⁷ A szeptemberi 20 kulák-tematikájú cikk közül 5 árurejtegetési per kap nyilvánosságot, összesen 13 cikkben tárgyalva.

⁹⁸ Balogh 1988. 338–339.

rémhírterjesztés és az ellenség propagandája a népi demokrácia, valamint a párt és a Szovjetunió ellen.”⁹⁹

Az MDP a mezőgazdasági források iparba való átcsoportosítása következtében fellépő ellátási gondokért a hatalom ellenségeinek kikiáltott csoportokat, köztük a *kulákokat* tette felelőssé.¹⁰⁰ A képet a hidegháborús konfliktus, mint a párt hivatkozási alapja teszi árnyaltabbá.

„A sajtóban s általában agitációnkban, teljes élességgel és nyíltsággal ki kell hangsúlyozni, hogy az osztályellenség, az imperialisták utasításait követve, a dolgozók ellátását akarja dezorganizálni, miután más frontszakaszon vereséget szenvedett.”¹⁰¹

A kriminalizálás ellenségképző technikáját illetően elmondhatjuk, hogy a szövegek először a törvény által büntethető, a büntetőjogban bűnnek számító cselekményeket mutatják be az olvasónak. A bezi házaspár esetében ezek a következők: a népgazdasági terv megvalósulásának veszélyeztetése,¹⁰² konkrétabban pedig a gazdasági rend veszélyeztetése.¹⁰³ A törvénybe ütköző cselekedetek ismertetése után a törvény ereje által nem büntethető, ámde az olvasókban negatív véleményt kiváltani hivatott, a vádlottaknak tulajdonított tettek feltárásával folytatódik a cikksorozat. Ezek közé tartozik a házaspár egymáshoz való viszonya: „Annyit tudunk róluk, hogy egymással is mindig veszekedtek. (...) A veszekedés sokszor az egész utcát betöltötte, amikor a két telhetetlen egymásnak esett.”¹⁰⁴

Honvári János munkájában rámutat, hogy az egyéni gazdaságok felszámolásának folyamatát az MDP vezetősége az *osztályharc* állandó éleződéseként fogta fel. Ennek során az *osztályellenség*, miután elvesztette vagyonát és hatalmát, nyílt támadáshoz elég ereje nem lévén, belső *szabotálással*, valamint együttműködésnek álcázott támadásaival fordul a *demokrácia* ellen.¹⁰⁵ A „képmutatás” és „színlelés”, mint az *osztályellenségek* várható

⁹⁹ Izsák 1998. 115.

¹⁰⁰ Borhi 2005. 226–227.

¹⁰¹ Izsák 1998. 115.

¹⁰² 1950. 4. számú törvényerejű rendelet a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről. Törvények, törvényerejű rendeletek és minisztertanácsi rendeletek. 1950. 46–48.

¹⁰³ A Magyar Köztársaság kormányának, a gazdasági rend büntetőjogi védelme tárgyában hozott 8.800/1946. M. E. számú rendelete értelmében. Magyar Közlöny. 1946. július 28. (169. szám) A vád konkrét és egyedi formáját, ruhaanyagok és ruhadarabok, több fajta élelmiszer; liszt, dió, citrom, zsír, likőrkészítéshez használatos eszencia, illetve edények és készpénz rejtgetésének képében nyerte el. Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 21. 3.

¹⁰⁴ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 23. 3.

¹⁰⁵ Honvári 1988. 73–74.

viselkedési stratégiája, a falusi mindennapok epizódjaként jelenik meg a megyei sajtópropagandában.

„(...) B.-né, (...) a mosóasszony, (...) bejárt Sz.-ékhoz takarítani, mosni és más házkörűli teendőket elvégezni. Egy kis lötytyel traktálta Sz.-né, amikor pedig fizetségre került volna a sor, magára öltötte az ájtatos farizeusok álarcát s elkezdett panaszkodni, hogy nincs ám neki pénze, mert ebben a szegény világban nem tud az ember semmiből sem pénzt előteremteni.”¹⁰⁶

Az „emberiesség jegyeit”¹⁰⁷ vonja el ellenségétől a propaganda az alábbi idézetben, mely a *kulák* „brutális jellemét” és „nemi erkölcsének hiányát” taglalja. „A szembesítések alkalmával kiderült, hogy az emberi mivoltából kivetkőzött árurejtegető Sz.kulák E.-nét tetteleg is bántalmazta és félreérthetetlen célzattal erkölcstelen ajánlatokat tett.”¹⁰⁸

A bezi *kulák*ok perének szöveges reprezentációja már az áprilisi R. perben megismert opposziós rendszerre épül. A *kulákházaspár* az *osztályharc* paradigmájának megfelelően az ellenség, így a negatív pólus falusi képviselője, míg a pozitív pólust a hatalom által legitimnek tekintett elemek alkotják: *dolgozó parasztok*, munkások, kommunisták stb. A propaganda szeptemberi szövegeinek sajátos jellegét az opposziós rendszer negatív pólusához társuló, állandóan aktualizálódó „szövetségesek”, és „bűntársak” köre adja. A hidegháborús feszültség, az ellátási nehézségek adta helyzetben a kontextus által vezérelt értékmegvonás eszközével a propaganda igyekszik hitelessé tenni a „kulákok és nagytőkések, jobboldali szociáldemokraták és gyárosok (...)”¹⁰⁹ „szövetségét” a kortársak szemében. A megyei illetőségű esetet a szöveg úgy illeszti az országos értelmezési keretek közé, hogy összefüggésbe hozza más, nem megyei árurejtegetési ügyekkel.

„A budapesti bűnper és annak befejezése két dolgot mutat meg világosan: az egyik az, hogy a bezi kulák lelki rokonai a volt nagyvágók, a volt nagykereskedő spekulánsok, jobboldali szociáldemokraták közellátási szerveinkbe való befurakodás és az ott végzett bomlasztó munka által, a kulákok pedig az árucikkek felhalmozásával és rejtegetésével próbálják aláásni népgazdaságunkat.”¹¹⁰

¹⁰⁶ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 23. 3.

¹⁰⁷ Bolgár Dániel kifejezése. Bolgár 2008. 72.

¹⁰⁸ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 26. 3.

¹⁰⁹ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 24. 1.

¹¹⁰ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 24. 1.

A kontextus által vezérelt értékmegvonás eszközével a propaganda világméretűvé tágítja az oppozíciós rendszer kereteit, hiszen a bezi *kulákokat* a hidegháborús nézőpont ellenségeképeivel hozza összefüggésbe. „Azok vásárolták fel az utolsó hónapokban pánikszerűen az egyébként bőséges cukortartalékot, akik az Amerika hangja mellett mormolva dollárimádó zsolozsmáikat, számtalanszor megjövendölték, hogy [...] majd ekkor, majd akkor jönnek az angolok és az amerikai Messiások.”¹¹¹ A társadalom polarizálásának szándékát mutatja meg számunkra, hogy az újság kortársi megnyilvánulásként mutat be munkásoknak,¹¹² a lokális közösség *dolgozó parasztságának*,¹¹³ más faluközösségek *dolgozó parasztságának*,¹¹⁴ valamint kommunista értelmiségieknek¹¹⁵ tulajdonított, a bezi *kulákokat* elítélő véleményeket; ezzel definiálva a hatalom által legitimnek tartottak körét.

A propaganda a hatalom ellenségeképeit felvonultató, a már letűnt politikai-hatalmi berendezkedés képviselőinek tablószerű ábrázolásába illeszti be a *kulák* képét.

„Az elmúlt[!] rendszer, a korhadt burzsoá és feudális úri Magyarország minden söpredéke ott található ebben a társaságban, a disszidens gyárosok rokonaitól és kebelbarátaiktól kezdve az infláció konjunktúralovagjain, volt nagykereskedőkön keresztül, egészen a sötét, sunyiképű, falusi kulákokig.”¹¹⁶

A vádlott Sz. házaspár személyes múltja a már megismert múlt: *kulák* fénykora-dolgozók elnyomásának ideje ellentétpár keretei között kerül bemutatásra.

„Bizony jobb idők voltak azok a Sz.-félék számára, amikor cselédekkel dolgoztatták a földjüket, vagy bérbeadták[!] a szegényparasztoknak. Akkor dült[!] a pénz a házhoz. Hogy az E.-nek éveken át nyögték a bérletet? Hogy a cselédek éheztek és rongyoskodtak mellettük? Attól Sz.-ék még kitűnően tudtak aludni.”¹¹⁷

¹¹¹ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 24. 1.

¹¹² Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 22. 5., 1950. szeptember 23. 3.

¹¹³ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 23. 3.

¹¹⁴ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 24. 1.

¹¹⁵ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 27. 2.

¹¹⁶ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 24. 1.

¹¹⁷ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 27. 5.

A *kulák*nak, mint a múlt „megtestesítőjének” létezése összeegyeztethetetlen a jövő képével, tehát létében veszélyezteti azt. A pozitív oldal szereplői ezzel szemben a jövő védőiként definiálódnak a szövegekben. „Mi, fizikai dolgozók (...) mozgalmat indítottunk a laza normák ellen (...). Tettük ezt azért, mert nem akartuk könnyelműen elherdálni, felhabzsolni jövőnket és gyermekeink jövőjét.”¹¹⁸

5.Összegzés

A *Győr-Sopron Megyei Hírlap* három hónapi szöveganyagán kísértem figyelemmel a *kulák* alakjának, mint az ellenségkép megalkotásának folyamatát. A Reinhardt Koselleck által „Leerformel” fogalommal meghatározott, ideológiailag különbözőképpen kitölthető keret-jelleg¹¹⁹ a hírlap cikkeinek vonatkozásában az aktualizálás problémájára hívja fel a figyelmet. Az általam vizsgált szövegekben az aktualizálás egyik dimenziója az időben való hitelesítés. A kriminalizálás technikájával újra- és újra időszerűvé tett „bűnösség” a sajtópropaganda szövegeiben megrajzolódó *kulák* alakjának legstabilabb, lényegi vonása. Ha a „miben” kérdése az aktualizáltság igénye szerint folyamatosan változik is, a tartalom változása végeredményében a „bűnösség” axiómájának hitelességét és állandóságát hivatott garantálni. A lehetséges ellenségek teljes listájáról a megyei sajtópropaganda a reflektálandó probléma tükrében azokat a szereplőket választja ki, akiknek az adott kontextusban a *kulák* „szövetségeseként” való definiálása a *kulák* képére a lehető legrosszabb fényt vet.¹²⁰

Az ellenségkép tartalmának aktualizálása ugyanakkor nemcsak időben, hanem térben is megtörténik. A tér dimenziójában való hitelesítés eszközével a megyei sajtópropaganda a központi, pártideológia által megalkotott *kulák* fogalmát igyekszik lokális szinten megtapasztalhatóvá tenni. A lokális közösségek számára a pártideológia ellenségképe akkor válik hitelessé, ha a helyi valóságtapasztalatok közé beillik, ezért a sajtópropaganda a *kulák* fogalom makroszintű értelmezését a helyi adottságoknak megfelelően törekszik megjeleníteni. A szövegek a lokális tapasztalatokhoz való igazítással igyekeznek a célközönségben felkelteni az „érintettség” érzését, érzelmileg megragadni, a párt oldalán bevonni az olvasókat a sajtópropaganda által folyamatosan „melegen tartott” ellenségeskedésbe. Térben való aktualizálás egészen a lokális közösségek életvilágának

¹¹⁸ Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 22. 5.

¹¹⁹ Koselleck 1998. 18.

¹²⁰ Jobst Ágnes kutatásai rámutattak, hogy az erőszakos hatalmi koncentráció, mellyel a kizárólagos politikai hatalmat az MDP megszerezte, legitimációs deficitet eredményezett a hatalmi viszonyok kérdésében. A szerző szerint ez a legitimációs hiány okozta, hogy a párt tagjai „(...) mindenkit potenciális ellenségnek tekintettek, akiről feltételezhető volt, hogy korábbi társadalmi hovatartozása folytán a pártállami berendezkedésnek aktív, vagy passzív ellenzője lehet.” Jobst 2012. 198.

szintjéig terjed. A pártideológia központi axiómáit a megyei sajtópropaganda konkrét személyekkel, helyszínnel, cselekménnyel hitelesített narratívumokban kívánja megfoghatóvá tenni a megyei célközönség számára, konkrét közösségeket polarizálva az *osztályharc* paradigmájának megfelelően.

A *Győr-Sopron Megyei Hírlap* három hónapi szöveganyagának vizsgálata a *kulák* fogalom kortársi interpretációinak újabb lehetséges távlatait engedi láttatni. A megyei sajtópropaganda szövegein keresztül a pártpolitika saját, *makrokulák* fogalmát törekszik elfogadtatni a megyei célközönséggel.¹²¹ A *makrokulák* fogalmának hiteles ellenséggé tételéhez a fogalom tartalmát időben, és térben aktualizálni kell, hogy az olvasók számára a mikronézet fogalmának tűnjön. A *kulák* alakjának lokális konkrétumokhoz kötése a helyi „kuláktípus” megrajzolását segíti elő. A megyei sajtópropaganda szövegei az aktualizálás eszközével a pártideológia *makrokulájként* a lokális életvilágok és nézőpontok *mikrokulájként* akarja láttatni. A központi fogalomidőben és érben aktualizált tartalmakkal való megtöltése, a makro- és mikro interpretációk között mozgó, a megyei sajtópropaganda szövegeiben alakot nyerő, „köztes” *kulák* fogalom létjogosultságának kérdéséhez vezethet el minket.

6. Felhasznált források

Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 19.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 20.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 23.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. április 30.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 1.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 4.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 5.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 8.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. július 28.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 21.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 22.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 23.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 24.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 26.
Győr-Sopron Megyei Hírlap, 1950. szeptember 27.
Magyar Közlöny 1946. július 28. 169. szám.
Magyar Törvénytár 1946. 1946. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest.
Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1949. II. Budapest. 1950.

6. Irodalom

¹²¹ A *mikrokulák-makrokulák* fogalompárt Bolgár Dániel mintájára használom. BOLGÁR 2008. A kurziválás saját döntésem, mivel a *kulák* kifejezés egy adott politikai rendszer értékítéleteit tükrözi.

- BALOGH Margit–GERGELY Jenő (szerk.)
2005 Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. (Dokumentumok) II. Budapest
- BALOGH Sándor (szerk.)
1986 Nehéz esztendőkrónikája 1949–1953. Dokumentumok. Budapest
- BALOGH Sándor
1988 Magyarország külpolitikája 1945–1950. Budapest
- BOLGÁR Dániel
2008 A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában. Szerk. Horváth Sándor. Budapest, 50–93.
- BORHI László
1997 Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon 1944–1949. Debrecen
- 2005 Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között 1945–1956. Budapest
- ERDMANN Gyula
1992 Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon (1945–1956). Békéscsaba
- FARKAS Csaba
1992 A megye, a város és a község igazgatása Magyarországon 1945–1950. Budapest
- GERGELY Jenő
1985 A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Budapest
- GYEKICZKY Tamás
1989 „A szó veszélyes fegyver”. (Adalékok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének leírásához). Budapest
- HONVÁRI János
1988 A kulákgazdaságok korlátozása Győr-Sopron megyében (1948–1953). Győri Tanulmányok IX. 71–101.
- HORVÁTH Attila
2013 A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején. Budapest
- HORVÁTH István – SOLT Pál – SZABÓ Győző – ZANATHY János – ZINNER Tibor (szerk.)
1995 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. IV. Budapest
- HUHÁK Heléna
2013 „Ne higgy a kuláknak!” Nagygazdaellenes propaganda a Rákosi-korszakban. Kommentár 2013. (4) 74–89.
- IZSÁK Lajos (főszerk.)
1998 A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956. Budapest
- JOBST Ágnes
2009 Önmegjelenítés és ellenségkép a Szabad Nép 1946-os vezércikkeiben. In: A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás. Szerk. Ö. Kovács József. Miskolc, 135–148.
- JOBST Ágnes
2012 A háborúellenesség identitásképző eszméje a XX. század derekának magyar politikai diskurzusában. In: Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől. Szerk. Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József. Budapest, 193–201.
- KISS Réka – SOÓS Viktor Attila – TABAJDI Gábor
2012 Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek. Budapest
- KISANTAL Tamás–SZEBERÉNYI Gábor
2006 A történetírás „nyelvi fordulata”. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Budapest, 419–448.

KOSELLECK, Reinhart

1998 Ellenségfogalmak. In: Az ellenség neve. Szerk. Szabó Márton. Budapest. 12–23.

KOVÁCS Teréz

2012 Paraszttalanítás Magyarországon. In: Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek II. világháború kezdetétől. Szerk. Bögre Zsuzsanna – Keszei András – Ö. Kovács József. Budapest. 133–142.

MURRAY, Edelman

1998 Politikai ellenségek konstruálása. In: Az ellenség neve. Szerk. SZABÓ Márton. Budapest, 88–123.

NAGY József

1999 A kulákkérdés megoldása az 1948–1953-as években. Múltunk XLIV. (3)41–97.

NAGY Netta

2013 A cserevilágtól a padlássöprésig. Falusi hétköznapiak a beszolgáltatás éveiben. Budapest

NAGY VARGA Vera

2012 Újabb adatok a „kulákok” üldözéséhez Cegléden és környékén. In: Emlékeztetőkönyv régi Ceglédiekről. Válogatás Kocsis Gyula – Nagy Varga Vera történeti és néprajzi írásaiból. Szerk. Kocsis Gyula. Cegléd, 159–175.

OLÁH Sándor

2001 Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962). Csíkszereda

PÓK Attila

2005 Bűnbakkeresés a 20. századi Magyarországon. Történelmi Szemle XLVII.1–2. sz. 47–67.

TAKÁCS Róbert

2003 Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. A Ludas Matyi karikatúrái az 1950-es években. Médiakutató IV. (1) 45–60.

Ö. KOVÁCS József

2012 A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Budapest

VARGA Zsuzsanna

2006 A falusi társadalom feszültségócai az 1950-es évek közepén. Múltunk LI. (4) 223–239.

VARGA Zsuzsanna

2008 „Kényszeríteni kell a parasztot...”. Hatalom és agrártársadalom az 1950-es években. In: Megtorlások évszázada. Politikai terror és erőszak a huszadik századi Magyarországon. Szerk. Szederjesi Csilla. Salgótarján, 53–65.

Závada Pál

2006 Kulákprés. Család- és falutörténeti szociográfia – Tótkomlós 1945–1956. Budapest